

Aktualnost i relevantnost teme Sociologijski aspekti mreže naselja

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

1. Uvodna pripomena o nastanku tematskoga broja

Ovaj tematski broj pripada profilu časopisa *Sociologija sela* u užem smislu i još je jedan teorijsko-metodologijski iskorak: u njem objavljujemo dva podskupa radova što se uglavnom odnose na fenomen umreženog društva (*networked society*) i mrežu naselja.

Prvi podskup čine radovi proizašli iz znanstvenoistraživačkoga projekta *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije* izvedenog u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu u razdoblju od 2002. do 2005. godine uz novčanu potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Istraživanje je svojevrsan nastavak istraživačke teme *Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja* izvedene u sklopu programa trajne istraživačke djelatnosti »Društvene promjene i razvoj« od 1996. do 2001., a čiji je završni izvještaj objavljen u tematskom broju časopisa *Sociologija sela* »Selo u tranziciji« (2000.) – rezultati su objavljeni i u preglednim radovima Alije Hodžića i Milana Župančića izloženim za *Okruglim stolom* »Selo u tranziciji« (2002.) te u zborniku *Selo: izbor ili usud* (Seferagić et al., 2002.). Oba istraživanja provela je skupina istraživača u sastavu: Dušica Seferagić (voditeljica), Alija Hodžić, Milan Župančić, Anđelina Svirčić i Bosiljka Milinković.

Rečeni podskup čini pet izvornih znanstvenih radova troje istraživača Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu – tri priloga *Alije Hodžića*, i članke Dušice Seferagić i Milana Župančića. Autori u njima objavljuju i interpretiraju dio rezultata projekta *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*.

Drugi podskup obasiže pet predmetno srodnih tekstova šestoro inozemnih autora čime su postignuta dva cilja: sadržajno je kompletirana obrada i posvjedočena važnost teme te, barem djelomice, postignuta komparativnost. Riječ je o radovima *Zdravka Mlinara* i *Marjana Hočevara* iz Slovenije, *Ksenije Petovar* i *Ljubinka Pušića* iz Srbije, te *Zorana Roce* i *Marije de Nazaré Oliveira Roca* iz Portugala. M. Hočevar i Z. Roca po prvi put objavljuju u *Sociologiji sela*.

Broj je uredila Dušica Seferagić, zamjenica glavnog i odgovornog urednika *Sociologije sela* i voditeljica projekta *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*. Redakturu tekstova i njihovu pripremu za tisak obavio je Antun Petak.

2. U čemu je aktualnost i važnost teme broja?

Aktualnost i važnost teme »Sociologijski aspekti mreže naselja« barem je dvojaka: ona svjedoči o kontinuitetu iskustvenih ruralnosociologijskih istraživanja i nov je pristup istraživanju i organizaciji prostora, koji se ponovno reorganizira i rekonstruira.

Tema *Sociologijski aspekti mreže naselja* jedina je istraživačka potvrda kontinuiteta znanstvenih empirijskih sociologijskih i srodnih istraživanja sela, poljoprivrede i prostora započelih prije 45 godina osnutkom Agramskog instituta 1960. u Zagrebu i njegovog Odjela za sociologiju sela 1962., koji je zajedno sa časopisom *Sociologija sela* rezultirao institucionalizacijom ruralne sociologije kao istraživačke, akademske i stručne discipline u čitavoj regiji. Objavljene su razmjerno brojne raščlambe tog razvoja, formiranja i djelovanja *Zagrebačke ruralnosociologijske škole* (primjerice: Puljiz, 1987., 1989.; Brkić, 1998.; Petak, Puljiz i Štambuk, 2002.; Petak, 2003., 2004.; Župančić, 2004.), te istraživanja društvenih procesa u prostoru (Seferagić, 2004.: 55). No, sustavna i cjelovita istraživanja prestala su devedesetih godina (Petak, 2003.: 260). Činjenica što su tema i projekt *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije* potvrde kontinuiteta znanstvenoistraživačkog rada osobito upozoruje zbog interdisciplinarnosti i primijenjene naravi takvih istraživanja koja akterima pružaju znanstvene osnove za kreiranje i vođenje javne politike.

Aktualnost i važnost teme proizlazi iz činjenice što suvremeni promet, sredstva masovnih komunikacija i nove tehnologije dovode do – riječima Henrija Mendrasa (1978.: 123) – proširio seoski prostor što je prouzročilo strukturne promjene u selu. Točnije, zbila se radikalna promjena: organizaciju gospodarskoga i društvenoga života unutar granica i teritorija, što je značajka tradicionalnoga sela i sela industrijskog društva zamjenjuje organizacija kroz mreže komunikacija i utjecaja. Zbog promjene obilježja seoskog društva valja govoriti o *mreži a ne o teritoriju*. Ili, protegnuto na globalno društvo, »prijelaz iz industrijalizma u informacionalizam i iz industrijskog društva u umreženo društvo« (Castells, 2003.: 20) prouzrokuje proces društvenog strukturiranja i restrukturiranja ukupnog stanovništva i prostora jednog društva, proces izgradnje i razgradnje u kojemu se ukupne društvene resurse stalno i iznova revalorizira. Time je to i proces restrukturiranja mreže naselja. Riječ je, naime, o dva načina razvoja: dok su u industrijalizmu glavni izvori produktivnosti kvantitativno povećanje faktora proizvodnje (rad, kapital i prirodni resursi) s korištenjem novih izvora energije, dotle je u informacionalizmu glavni izvor produktivnosti kvalitativna sposobnost najboljeg spajanja i korištenja proizvodnih faktora temeljem znanja i informacija.

Razvidno je, upozoruje Župančić (2005.: 653), da je Mendras u raspravi o selu i njegovoj budućnosti u industrijskom društvu, sedamdesetih godina 20. stoljeća anticipirao stavove kasnijih teoretičara »umreženog društva«¹ i njihova promišljanja o globalizaciji i modernizaciji što omogućuju nastanak takvog društva.

¹ Valja upozoriti kako koncepcija umreženog društva nije sinonim za teoriju mreže (*network theory*) i društvenu mrežu (*social network*) u smislu u kojem su potonje razvili J. L. Moreno, Harrison White, E. Boot, Mark Granovetter, Ivert V. Marsden i Nan Lin te drugi.

Nove informacijske tehnologije i organizacijski oblici ne samo što su omogućili uspostavljanje novih odnosa rada i kapitala, nego su ih uzdigli iz lokalnih ili regionalnih granica i globalizirali pa je fleksibilizacija u razvijenom zapadnom društvu prožela sve oblike društvenog života.

Razvijeni telekomunikacijski sustavi i drugi oblici komunikacija ne zahtijevaju koncentraciju i centralizaciju proizvodnje i usluga, nego omogućuju njihovo širenje u prostoru. Povezanost u visokoorganiziranim mrežama s njihovim upravljačkim i kontrolnim središtima rezultirala je novim prostornim obrascem u globalnoj umreženoj ekonomiji: istodobnim raspršenjem proizvodnje i usluga i koncentracijom ključnih funkcija u nekoliko čvornih mjesta, gradova. Mreže su tako i konfiguracije diferencirane i hijerarhizirane organizacije naselja, ali i otvorene strukture u kojima je poredak izložen mijenama radi izrazito snažne natjecateljske naravi ambijenta. Budući da se svjetske mreže reproduciraju regionalno i lokalno, zasigurno je važno pitanje je li naseljska mreža Hrvatske integrirana u globalne mreže, te kako je organizirana. Poglavitito jer se suvremeno društvo konstituira oko tijekova kapitala, informacija, tehnologije, organizacijske interakcije, slika, zvukova i simbola između fizički razdvojenih mjesta pa Manuel Castells novi prostorni oblik umreženog društva naziva prostorom tijekova naspram prostora mjesta sa svim posljedicama po način života i njegovu reprodukciju te, odnos prema prostoru.

3. Obilježja objavljenih radova

Prva je odlika radova A. Hodžića, D. Seferagić i M. Župančića što su proizašli iz rezultata recentnog teorijski utemeljenog i vrsno planiranog iskustvenog preglednog istraživanja (*survey research*) – u hrvatskoj literaturi često imenovanog anketnim istraživanjem. U projektu *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije* prikupljena su dva međusobno povezana skupa podataka: (a) upitnikom za ispitanika obilježja ispitanika i njegovog kućanstva (obiteljska, obrazovna i radna struktura, vlasnička struktura i klasna zasnovanost, komunikabilnost i fleksibilnost te njihova prostorna i društvena pokretljivost), a (b) upitnikom za naselje obilježja naselja u kojima ti ispitanici stanuju (opremljenost naselja institucijama i sadržajima socijalne i tehničke infrastrukture pod kojom se razumijeva komunalni i društveni standard, kao i dostupnost stanovništvu onih elemenata opremljenosti kojih u naselju nema). Podaci su prikupljeni strukturiranim upitnicima na reprezentativnim uzorcima punoljetnog stanovništva i naselja Hrvatske od travnja do lipnja 2004. godine. Riječ je o jedinstvenom nacrtu uzorka konstruiranom temeljem popisa stanovništva 2001. godine. Podaci su, naime, prikupljeni, sukladno nacrtu uzorka, na proporcionalnom uzorku naselja i na proporcionalnom stratificiranom slučajnom uzorku punoljetnog (18 i više godina) stanovništva Republike Hrvatske. Uzorkom naselja obuhvaćena su 154 naselja: 47 od ukupno 123 gradska naselja – glavni grad Zagreb, 19 županijskih središta (od čega su, ne računajući metropolu, tri makroregionalna centra) i 27 ostalih slučajno izabranih gradskih naselja, te 107 slučajno izabranih (od ukupno 6.531) ostalih, odnosno seoskih naselja od kojih su 33 općinska središta, a 74 ostala seoska naselja (Hodžić, 2005.).

Planirana veličina uzorka punoljetnog stanovništva bila je 2.200, a anketirano je 2.220 ispitanika. Udjel ispitanika u pojedinim županijama i glavnom gradu proporcionalan je njihovom udjelu u ukupnom punoljetnom stanovništvu, a na razini županija i glavnog grada proporcionalan je s obzirom na vrstu naselja (selo, grad), spol, dob, školsku spremu i aktivnost: aktivni (zaposleni, individualni poljoprivrednici i nezaposleni), osobe s osobnim prihodom (umirovljenici) i uzdržavani (domaćice). Jedinu razliku spram popisa 2001. čini korekcija udjela ispitanika iz gradova i sela: udjel ispitanika iz gradskih naselja u uzorku povećan je s 53,1% na 55,0%.

Izbor ispitanika u naseljima bio je slučajan.

S obzirom da se realizirani uzorak, prema kontroliranim obilježjima, vrlo malo razlikuje od planiranog (jedinu značajnu čini razlika u obrazovnoj strukturi), odstupanja bitnije nisu narušila planom uzorka zadane proporcije i dopuštaju općavanje rezultata na osnovni skup.

Drugo, radovi su teorijsko-metodologijski utemeljeni, a rezultati istraživanja situirani u širi spoznajni okvir te izloženi i kao znanstveni uvidi za aktere javne politike.

Treće, tri rada A. Hodžića u predmetno-metodologijskom motrištu tvore problematski izdvojene cjeline jedinstvenoga izvještaja čiji bi najprimjereniji naslov bio *Društveno-prostorne strukture u uvjetima tranzicije*. Prvi je članak (*Mreža naselja u umreženom društvu*) cjelovit teorijski pristup istraživanju restrukturiranja mreže naselja, transformacije društvene strukture (obiteljske, obrazovne i novouspostavljene klasne strukture) i pokretljivosti u uvjetima tranzicije, te fleksibilizacije radnih mjesta. Pretpostavke izgradnje suvremene mreže naselja u Hrvatskoj Hodžić nalazi u učincima socijalističke modernizacije kojom je izvedena preobrazba pretežno seljačkog društva u relativno razvijeno industrijsko društvo, i u globalizacijskim procesima kojima je zahvaćeno suvremeno hrvatsko društvo. Proces preobrazbe postsocijalističkog društva, drži autor, je sveobuhvatan i njime se kroz način uporabe valoriziraju socijalističkom modernizacijom stvoreni resursi, restrukturira zatečena mreža naselja koju obilježuje polarizacija: proces povećavanja broja manjih (seoskih) i većih (gradskih) naselja. Na međuzavisnost naselja ukazuje znatno veće smanjenje poljoprivrednog od seoskog stanovništva, pa ih valja motriti mrežom naselja što prekriva nacionalni prostor i integrira se u globalizacijskim procesima proizvedeno umreženo društvo.

U drugom, najopsežnijem, radu (*Društveno restrukturiranje i novi socijalni kontekst*) Hodžić interpretira rezultate istraživanja obiteljske (porodične), obrazovne i novouspostavljene klasne strukture, tj. vlasničkih struktura, zanimanja, radnih statusa i grana djelatnosti (strukture zaposlenosti) – osobito s obzirom na vrstu naselja – dobivene na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske, a temeljem kojih se može steći uvid u proces integracije Hrvatske u suvremene, globalizacijom zahvaćene procese. U procesu postsocijalističke transformacije odvija se svekoliko društveno restrukturiranje, ali bitno različito u istraživanim obilježjima: obiteljske i obrazovne strukture najotpornije su na promjene, a najveće su promjene u granama djelatnosti, a posebno vlasničkim odnosima. Između gradskih i seoskih naselja utvrđena je manja ili veća sistematska razlika u

promjenama tih struktura, a od svih naselja izdvaja se Zagreb. Hodžić zaključuje kako hijerarhijski organizirana mreža naselja obuhvaća različite stupnjeve socijalne gustoće koji su povezani s različitim stupnjevima sposobnosti za promjenu.

Naposljetku, u članku *Fleksibilizacija radnog procesa?* Hodžić temeljem raščlambe rezultata o značajkama rada zahvaćenog fleksibilizacijom radnog procesa (poslovi na ugovor na određeno vrijeme, povremeni i privremeni poslovi, polarizacija radne snage s obzirom na obrazovanje – »samoprogramirajuća« i »generička« radna snaga, pregovaračka moć sindikata, te sposobnosti radne snage u informatičkom društvu) dobivenih na uzorku punoljetnog stanovništva zaključuje da radna snaga ima sva značajna svojstva fleksibilizirane radne snage što svjedoči da se Hrvatska integrira u međunarodnu ili globalnu ekonomiju s pomakom od fordizma i socijalne države prema kapitalizmu fleksibilne akumulacije i države ekonomske nesigurnosti. Te osobine nisu podjednako prisutne, nisu posve jasne granice između zaposlenih i nezaposlenih, ali je osobito znakovita sistematska razlika između raspodjela istraživanih obilježja ispitanika iz seoskih i ispitanika iz gradskih naselja, te što se u diferenciranoj i hijerarhiziranoj strukturi naselja Zagreb razlikuje od svih ostalih – kao grad-regija on postaje globalizacijsko čvorište svojeg širega regionalnog okružja.

Četvrto, D. Seferagić i M. Župančić u svojim su prilogima raščlanili opremljenost infrastrukturom i dostupnost elemenata infrastrukturne opremljenosti u mreži gradova Hrvatske, s jedne, te u seoskim naseljima, s druge strane. Protumačeni su rezultati za ove elemente društvene, tehničke i druge opremljenosti: pravosuđe, financijske i druge službe, zdravstvene ustanove, socijalna skrb, obrazovne ustanove, kulturne ustanove, sportske institucije i objekti, objekti zabave, trgovine, obrt i industrija, komunalna opremljenost, prometna opremljenost, nevladine organizacije i prostorni planovi.

D. Seferagić (*Piramidalna mreža gradova*) je prvo izložila sažet pregled najrelevantnije svjetske literature o promjenama u mreži gradova prouzročnim globalizacijom i ukazala na različite i proturječne procese u prostoru (homogenizacija i heterogenizacija prostora, nastanak novih mreža naselja, pojava novih struktura, raspodjela funkcija hijerarhijskog tipa, te lom granica). Analizom rezultate istraživanja provedenog na slučajnom uzorku 47 gradova u Hrvatskoj utvrdila je zakonomjernu hijerarhijsku, tj. piramidalnu strukturu mreže gradova od većih k manjima. Ipak, mreža gradova u Hrvatskoj nije izrazito hijerarhijska, osim u slučaju Zagreba, metropole koji je na vrhu piramide. Zagreb obnaša, naime, gotovo sve funkcije za sebe samog, užu okolicu, cijelu državu, prema regiji, a ponekad i šire. Autorica zaključuje da su makroregionalni centri žarišta razvoja vlastite okolice, pa i šire, manji su pak gradovi ovisni o njima, a srednji i najmanji malokad uspijevaju nositi razvoj.

M. Župančić je u štivu *Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja* temeljem rezultata dobivenih na uzorku 107 sela propitao odnos seoskih i gradskih naselja i mjesto seoskih naselja u naseljskoj mreži hrvatskog društva. Ustanovio je da su u hijerarhijski i piramidalno organiziranoj naseljskoj mreži seoska naselja po funkcijama i važnosti smještena vrlo nisko. Sela su loše opremljena socijalnom i tehničkom infrastrukturom: nedostaju im elementarne službe i institucije, pa su

njihovi stanovnici upućeni koristiti usluge u većim lokalnim središtima i gradovima. Poboljšanje opremljenosti sela utvrđeno je samo u komunalnoj infrastrukturi i širenju nekih uslužnih djelatnosti važnih za svakodnevni život u selu. Međutim, ustanovljena je međuovisnost i isprepletenost odnosa tipova naselja: Hrvatska ima sustav od gotovo 700 središnjih naselja u kojem je oko 75% seoskih središta i razvidno je da se u seoskim sredinama stvara mreža lokalnih središta. Disperzivna naseljenost u seoskom prostoru i mnoštvo malih i patuljastih sela (gotovo 40% seoskih naselja ima manje od 100 stanovnika, a dvije trećine ih je manje od 300 žitelja) upućuju na potrebu uravnoteženijeg razvoja u prostoru i jačanja lokalnih razvojnih žarišta u policentričnoj mreži naselja. Upozorujući da su manji gradovi ionako dio ruralnog svijeta i uzajamna ovisnost nesporna, autor postavlja pitanje je li hrvatska urbana mreža dovoljno proširena i funkcionalno kapacitirana za takvu ulogu.

Zdravko Mlinar se u sveobuhvatnom analitičkome preglednom radu *Sociologija prostora i planiranje u Sloveniji na pragu informacijskoga društva* usredotočio na socio-prostorne aspekte društvenih promjena te na mogućnosti njihova (anticipacijskog) prepoznavanja i usmjeravanja u kontekstu informatizacije i globalizacije. Osobito je podrobno izložio različite pristupe i nalaze na kojima je, u svrhu objedinjene raščlambe društvenoga života na svim razinama teritorijalne organizacije društva, utemeljio zajedničko, subdisciplinarno područje – sociologiju prostora. Rad odlikuje cjelovita kritička interpretacija različitih pristupa (poput kraja »velikih priča«, dugoročnih procesa individualizacije i globalizacije te »granica rasta«), odnosa tehnologija i mentaliteta i prakse planiranja, promjene značaja prostora i uloge globalnoga komuniciranja (ono samo po sebi više ne negira uže teritorijalne identitete, nego može biti i izazov i osnova za njihovo potvrđivanje), te domosredišnjosti (domocentričnosti) što se javlja istodobno s težnjom k posvudašnjosti (tipično za umreženi rad na daljinu u kući i uloge interneta i mobilnih telefona). Mlinar je opće ideje zorno povezao s brojnim pokušajima u praksi prostornoga i urbanističkog planiranja u Sloveniji i u svijetu.

Marijan Hočevar (*Koncept umreživanja gradova – globalizacija*) izložio je rezultate konceptualizacije (neprostornih) mrežnih tijekova, jednog od osnovnih interpretacijskih mehanizama regulacije odnosno selekcije urbane dostupnosti u kontekstu preobrazbe prostornog ustroja gradova što je bitno zbog otklanjanja nedosljednosti u uporabi pojmova što su se s tim u vezi u zadnjem desetljeću pojavili u društvenoznanstvenoj literaturi i urbanoj sociologiji (kao što su *mreža* i *urbano umreživanje*). To je učinio određivši i protumačivši razliku između infrastrukturnih mreža gradova i mreža aktera. Da bi sociolozi pojam mreža i njegove izvedenice rabili kao dio kategorijalnog aparata, autor zastupa i utemeljuje postavku da neprostorne mreže kao organizacijsko načelo djelovanja osim povezujuće (relacijske, dostupnosne) imaju i razlikovnu ulogu. To je ilustrirao raščlambom grada kao sustava. Obradom pojedinačnih aktera ustanovio je, pak, koliko i kako njihova iskustva s prostorima tijekova pobuđuju refleksivan odnos spram grada ili prema pojedinom gradskom prizorištu i kako akteri na toj osnovi odabiru različite oblike fizičke prisutnosti u njemu.

U članku *Urbanizacija bez urbanosti – bilanca rasta gradova u Srbiji* Ksenija Petrovar pokazuje kako indikator prema kojem je Srbija (Vojvodina i centralna Srbija) danas među najslabije urbaniziranim područjima u Europi (udjel gradskog stanovništva procjenjuje se na otprilike 55%) sam po sebi nije naročito važan za prosudbu dostignute razine urbanizacije, nego su važniji pokazatelji kvaliteta življenja u gradskim i seoskim područjima. No takvi pokazatelji ne postoje. Međutim, migracije prema nekoliko velikih gradova i dramatično starenje i smanjenje seoskih naselja, ukazuju na velike razlike u kvaliteti življenja između gradskih i seoskih naselja. Te su razlike osobito produbljene u posljednjem desetljeću 20. stoljeća obilježenom ekonomskim kolapsom zemlje, urušavanjem institucija, visokom korupcijom državnih službi i javnog sektora, kriminalizacijom privrednog života, uspostavljanjem pseudotržišnih odnosa i naglašenom populističkom demagogijom. Najteža posljedica tih tokova prema autorici je poništavanje urbanističke norme kao temeljnog instrumenta izgradnje, uređenja i korištenja naselja.

Ljubinko Pušić u prilogu *Urbani život i prepoznavanje društva* pošao je od činjenice kako danas nije moguće promišljati nijedan isječak svagdašnjice bez prepoznavanja značenja urbanog. Utvrdivši pretpostavke prepoznavanja tih značenja i problematizirajući najmanji zajednički nazivnik »gradskog načina života« u različitim kulturnim sredinama na prostoru Jugoistočne Europe (pri čemu je poseban problem spoznaja kako temu urbanog života zamagljuje različita antropologijska, etnologijska, sociologijska, urbanologijska i povijesna tumačenja), autor do rješenja kontroverzi koje nose te pretpostavke dolazi putem konstruiranja triju problemskih razina: povezivanje kulture, civilizacije i grada; utvrđivanje prostora na kojemu se nalazi grad Jugoistočne Europe; uporaba gradskih idioma i obrazaca temeljem kojih se prepoznaju autentične vrijednosti gradskog načina života na prostorima Jugoistočne Europe. Rezultat je kako po tim obilježjima grad Jugoistočne Europe predstavlja konstrukt.

Naposlijetku, u radu *Prostori mjesta i tijekomova, razvoj i lokalno/globalno povezivanje: prilog programu istraživanja krajolika* Zoran Roca i Maria de Nazaré Oliveira Roca pružili su prilog afirmaciji istraživanja krajolika kao dijela skrbi o teritorijalnom identitetu i održivosti u doba globalizirane ekonomije i kulture u perifernim, osobito ruralnim regijama Europske Unije, kakav je Portugal. Promjene u krajoliku, izazvane različitim interesima i odnosima moći lokalnih i globalnih zainteresiranih strana, često oslabljuju izgled za održivi razvitak, zbog nedostatka primjerenoga konceptijsko-metodološkog okvira za prevodenje problema krajolika i drugih pitanja o teritorijalnu identitetu u politiku i instrumente lokalnog i regionalnog razvitka. Kako bi se to ograničenje prevladalo autori su operacionalizirali složen i dvosmislen koncept teritorijalnog identiteta u analitičku kategoriju, što bi omogućilo bilježenje, procjenu i praćenje (monitoring) potrošnje i (re)produkcije tradicionalnog i nastajućega krajolika i drugih obilježja identiteta, te predložili konceptualno-metodologijski okvir za razvojna istraživanja krajolika i drugih teritorijalnih obilježja što su ga prokušali istraživanjem.

Literatura

1. Blalock, Hubert M., Jr.; Blalock, Ann B. (1971.): *Methodology in Social Research*. – London, New York, Sydney, Toronto et al.: McGraw-Hill, Inc.; Ljubljana: Mladinska knjiga, 493 p.
2. Brkić, Srećko (1998.): *Agroekonomska i agrosociološka istraživanja*. – U: Srećko Brkić, ur.: *Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista: zbornik*. – Zagreb: Hrvatsko agroekonomsko društvo, str. 109-125.
3. Castells, Manuel (2000.): *Usporičavanje društva*. – Zagreb: Golden marketing, 583 str.
4. Hodžić, Alija (2002.): Selo kao izbor?: uvodno izlaganje za Okruglim stolom *Selo u tranziciji*. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 155/156 (1/2): 15-22.
5. Hodžić, Alija (2005.): Mreža naselja u umreženom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 43 (2005) 169 (3): 497-524.
6. Hout, Thomas Ford (1977.): *Dictionary of Modern Sociology*. – Littlefield, Adams & Co., 408 p.
7. Marshall, Gordon (ed.) (1998.): *A Dictionary of Sociology*. – Oxford; New York; Oxford University Press, 712 p.
8. Mendras, Henri (1978.): Budućnost seoskih društava u industrijskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 16 (1978) 61/62: 121-133.
9. Petak, Antun (2003.): *Sociologija sela: časopis koji obvezuje i koji duguje*. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 161/162 (3/4): 229-292.
10. Petak, Antun (2004.): Osnivanje, razvoj i organizacija IDIS-a / IDIZ-a. – U: Antun Petak (ur.): *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964-2004*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 9-16.
11. Petak, Antun; Puljiz, Vlado; Štambuk, Maja (2002.): Časopis *Sociologija sela*, razvoj sela i poljoprivrede, razvoj ruralne sociologije. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 157/158 (3/4): 227-251.
12. Puljiz, Vlado (1987.): Ruralno-sociološka istraživanja i glavni trendovi promjena u našem selu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 25 (1987) 95-98: 9-18.
13. Puljiz, Vlado (1989.): Ruralna sociologija. – *Sociologija sela*, Zagreb, 27 (1989) 103/104: 133-138.
14. Seferagić, Dušica (ur.) (2002.): Selo: izbor ili usud / autori: Dušica Seferagić, Milan Župančić, Alija Hodžić, Anđelina Svirčić i Bosiljka Milinković. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 279 str. (Biblioteka Znanost i društvo; knj. 4)
15. Seferagić, Dušica (2004.): Sociologija grada, društveni procesi u prostoru, urbanizam. – U: Antun Petak (ur.): *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964-2004*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 55-57.
16. Selo u tranziciji (2000.) / autori: Milan Župančić, Alija Hodžić, Dušica Seferagić, Anđelina Svirčić i Bosiljka Milinković; uvod: Antun Petak. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 147/148 (1/2): 5-336.
17. Supek, Rudi (1968.): Ispitivanje javnog mnijenja. – Zagreb: Naprijed, 467 str.
18. Župančić, Milan (2002.): Modernizacija sela: uvodno izlaganje za Okruglim stolom *Selo u tranziciji*. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 155/156 (1/2): 10-14.
19. Župančić, Milan (2004.): Sociologija sela i agroekonomska istraživanja. – U: Antun Petak (ur.): *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964-2004*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 49-55.
20. Župančić, Milan (2005.): Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja. – *Sociologija sela*, Zagreb, 43 (2005) 169 (3): 617-657.